

УДК 364.62

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-3.14>**Л. І. Остролицька**

аспірантка кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка,
методист Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ УЧАСТІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СОЦІАЛЬНІЙ І РЕАБІЛІТАЦІЙНІЙ РОБОТІ

У статті розкривається практичний досвід реалізації принципу участі дітей та молоді з інвалідністю в роботі державних соціальних служб і центрів реабілітації м. Києва. Відзначено, що за часів незалежності України в нормативно-правовому полі виокремилась молодь з інвалідністю як окрема категорія для соціальної роботи. Проаналізовані соціальні і психологічні фактори впливу на дезадаптацію молоді з інвалідністю. Визначено, що для здійснення завдань професійної соціальної роботи з дітьми і молоддю з інвалідністю спеціалісти реабілітаційних установ та фахівці соціальної роботи мають володіти відповідними соціально-педагогічними компетенціями.

У результаті дослідження практичного досвіду за останні 25 років реалізації принципу участі дітей та молоді з інвалідністю в практичній роботі державних соціальних служб і центрів реабілітації м. Києва виявлено чотири етапи формування активної соціальної позиції у дітей та молоді з інвалідністю і визначені завдання кожного етапу. На першому етапі мотиваційно-інформаційних заходів важливим є встановлення довірливих стосунків і партнерства, підвищення реабілітаційної культури сім'ї. На другому етапі проводяться спеціальні проекти для цільової групи, які націлені на подолання шляху «від залежності до самостійності», важливим методом є навчання дією. Третій етап створює умови для включення підлітків і молоді з інвалідністю в процес планування і проведення соціально корисних проектів і заходів, в яких діти та молодь з інвалідністю беруть участь як організатори чи лектори. Четвертий етап є результатом попередньої роботи: молодь з інвалідністю самостійно організовує заходи і проекти без підтримки дорослих і спеціалістів або за незначною участю спеціалістів за зверненням молоді.

Розбудова соціальної роботи з особами з інвалідністю на основі принципу участі має враховувати вікові особливості отримувачів послуг. Також є важливим створення банку методів та заходів, які відповідають потребам щодо соціалізації і реабілітації певної вікової категорії населення. Перспектива подальших досліджень має ґрунтуватись на врахуванні цих аспектів у впровадженні принципу участі в реалізації реабілітаційних та соціалізуючих завдань щодо роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю.

Ключові слова: принцип участі, соціальна робота, реабілітація, діти та молодь з інвалідністю.

Постановка проблеми. Україна обирає демократичний шлях розвитку. Це означає перегляд принципів і методів роботи у всіх сферах соціального життя суспільства, в тому числі в соціальній і реабілітаційній роботі. У часи незалежності України в новоприйнятих законодавчих і нормативно-правових актах виокремилась категорія молоді з інвалідністю як об'єкт соціальної роботи. Це виокремлює дану категорію населення як пріоритетну і надало поштовх для створення спрямованої системи соціальних послуг. Розцінюються ці кроки як позитивні, слід відмітити їх ризик щодо формування стагнаційних тенденцій як позитивної дискримінації. Тож, в останні роки система надання послуг людям з інвалідністю була уніфікована і в нормативних документах представлена через поняття «особа з інвалідністю» [1, с. 43; 7, с. 35], що включає всі вікові категорії населення. Натомість ці зміни можуть вплинути на якість життя молодих людей з інвалідністю, привести до зникнення системи соціальних послуг зазначеній

категорії населення, збільшити кількість дезадаптованих людей з інвалідністю в дорослому віці, зменшити кількість підготовлених у цій сфері спеціалістів та розроблення цільових програм саме для молоді з інвалідністю як вікової категорії. Все вищесказане ставить питання про перехід соціальної роботи на нову якісну систему, яка передбачає переведення пріоритетів зі створення зовнішніх меж до формування якісних соціальних послуг на основі принципу участі, де зникає виокремлення певної вікової категорії населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні практики принципу участі молоді в ухваленні рішень досліджували С. Кочнев, Н. Корпач, С. Олешик. Соціологічне поняття «участь молоді» вивчали дослідники Західної Європи Річарт Харт і Шеррі Р. Арнштейн. Модель «Участі молоді» як інструмент визначення ступені участі молоді в ухваленні рішень була придумана Р. Хартом. При цьому вчений Ш.Р. Арнштейн зосередив свій науковий інтерес саме на вивченні включення

громадян різного віку в життя суспільства. Частково питання участі дітей та молоді розкривається в працях О. Беспалько, І. Зверева [10, с. 11]. Тож, в Україні ця сфера знань залишається малодослідженою і не досить представленою в нормативних документах як таких, що регулюють соціальну роботу, що й зумовило написання цієї статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення досвіду реалізації принципу участі осіб з інвалідністю в практичній роботі державних соціальних служб і центрів реабілітації (вікова категорія – діти та молодь).

Предметом аналізу послуговували практичні надбання центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ) та центрів реабілітації, що зафіксовані в їхній документації та опублікованому практичному досвіді.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу опублікованих даних щодо роботи Миколаївського обласного ЦСССДМ визначені ризики, які можуть послуговувати дезадаптації саме молоді з інвалідністю. Їх можна погрупувати у два блоки: соціальний і психологічний. Соціальний блок включає такі чинники: статусні характеристики молоді як такої, що перебуває на етапі переходу до самостійного життя; бар'єри в суспільстві, пов'язані з інвалідністю; соціальна ізоляція; ставлення родини до особи з інвалідністю. Психологічний блок складається з індивідуально-психологічних, соціально-психологічних особливостей кожного індивіда і стосується цінностей, ведучих мотивів та упереджень, особливостей саморегуляції та її порушень. Саме на психологічний блок має вплив провідне захворювання (травма, порушення), яке призвело до інвалідності. Саме наявність фізичних страждань є тим чинником, що ускладнює реабілітаційний шлях особи, може формувати страх перед майбутнім. Практика показала, що між цими двома блоками є неперервний зв'язок: впливаючи один на одного, вони можуть погіршувати стан молоді людини з інвалідністю [5, с. 6].

Слід відмітити, що з прийняттям Конвенції ООН про права людей з інвалідністю у світі змінився перехід від медичної моделі розуміння інвалідності та благодійництва до захисту прав людей з інвалідністю й інклюзії (включення в суспільство як активних членів). Людина з інвалідністю є носієм прав і несе відповідальність за свій вибір, за своє життя [4, ст. 3]. Таким чином, важливим принципом у соціальній роботі з молодими людьми з інвалідністю є формування активної життєвої позиції та залучення їх до участі в житті суспільства, ухвалення рішень. Для того щоб надати необхідну підтримку молодим людям з інвалідністю, спеціалістам необхідно приділяти увагу індивідуальній роботі і включенню молодих людей до групових форм; активізувати саму людину з інвалідністю;

працювати з членами сім'ї, в якій вона проживає, і здійснювати просвітницькі заходи в громаді. Саме такими соціально-педагогічними компетенціями мають володіти спеціалісти. Важливим компонентом у взаємодії спеціаліста з молодістю є віра в сили молоді людини бути самостійною, реалізація її прав, повага до її рішень [9, с. 55].

Далі проаналізуємо роботу ЦСССДМ з 1995 по 2017 роки і п'яти закладів соціального обслуговування – центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями (далі – ЦСПРДМФО). Останні були сформовані у 2005–2012 роки в п'яти районах міста Києва, їхніми завданнями є відновлення та підтримка фізичного та психічного стану дітей та молоді з інвалідністю, їх адаптація та інтеграція у суспільство. Центри працюють у тісній співпраці з районним ЦСССДМ. Організаційно-методичне забезпечення їхньої діяльності здійснює Київський міський ЦСССДМ [2; 3; 6].

З досвіду роботи мережі центрів міста Києва виділимо *ЧОТИРІ етапи формування активної соціальної позиції у дітей та молоді з інвалідністю*, які дозволяють реалізовувати принцип участі молоді в житті суспільства і ухвалення рішень:

I етап: *мотиваційно-інформаційні заходи* для всіх бажаючих і учасників реабілітаційного процесу. Мета етапу: підвищити рівень адаптаційних можливостей дитини/молодої людини з інвалідністю, залучити до реабілітаційного процесу, сформувати цінності самостійного життя людей з інвалідністю, прав людини; підвищити знання і навички членів сім'ї, які допомагають вирішувати конкретні завдання реабілітаційного процесу. Завдання етапу: 1) створити доброзичливу атмосферу та позитивний комунікаційний простір для дітей та молоді з інвалідністю; 2) сприяти формуванню реабілітаційної культури сім'ї; 3) підвищувати реабілітаційну активність сім'ї і дитини; 4) створити безпечні умови для побудови партнерства спеціалістів і особи з інвалідністю, членів її сім'ї.

На цьому етапі проводяться такі заходи і проекти: соціокультурні заходи (відвідання музеїв, театрів, культурних місць столиці); соціальні акції (до Дня міста, Дня молоді, День сім'ї тощо); фестивалі творчості «Повіримо у себе» (міський та всеукраїнський), 1993–2019 роки; спортивні заходи для дітей та молоді з інвалідністю (карате, трейлорієнтування, плавання, стрільба із лука, роликові ковзани на ролердромі в ТРЦ «ДрімТаун», вейкборд, батут, командні змагання для молоді з інтелектуальною інвалідністю «Старти надій», 2004–2012 роки, фестиваль спортивного рибальства для дітей та молоді з порушенням опорно-рухового апарату «Золота рибка», 2007–2019 роки) покращують емоційний стан підлітків та молоді, створюють умови для пізнання себе і своїх сил,

формування характеру, для розвитку соціальних навичок роботи в команді і навичок самостійного життя. Спортивні заходи є одним зі шляхів для соціалізації дітей та молоді з інвалідністю; спеціалізоване літнє інтегроване оздоровлення, 1997–2007 роки; фотоконкурс «Світ з мого вікна» (привернути увагу суспільства до ізоляції дітей з інвалідністю й архітектурної недоступності), 2000 рік; Ходотон на Хрещатику – хода людей з інвалідністю вулицею міста, концерт, спортивні міні-змагання, демонстрація можливостей людей з інвалідністю, в якому взяли участь 21 громадська організація та вісімнадцять державних, 2007 рік; кінофестиваль «Кіно без бар'єрів» в кінотеатрі «Жовтень» (демонстрація фільмів про незалежне життя людей з інвалідністю), 2007 рік; заочна правова вікторина для дітей та молоді «Мої права в моєму місті» з творчим конкурсом, 2007–2009 роки; міська виставка малюнків «Мої права в моєму місті», 2010 рік.

II етап: *спеціальні проекти для активу цільової групи* зацікавленим підліткам і молоді з інвалідністю. Мета етапу: розвивати навички активної позиції та поведінки у дітей та молоді з інвалідністю. Завдання: 1) активізація дітей та молоді з інвалідністю; 2) наснаження на організацію особистих міні-соціальних проектів; 3) формування активної соціальної і громадянської позиції.

На цьому етапі важливим є навчання дією. Допомогти підліткам і молоді подолати шлях від залежності до незалежності, готувати до майбутнього кроку – взаємозалежності (коли молода людина бере на себе зобов'язання за сім'ю, професійну діяльність тощо). На цьому етапі проводяться такі заходи і проекти: соціальна акція «Місто, де зручно всім» (з формування безпечного архітектурно доступного міста і універсального дизайну). Молодь проходила підготовку до участі в аудитах доступності міста, участі в комітетах доступності районів і міста Києва. Акція проводилась з 2004 по 2012 роки. З часом стали проводитися просвітницькі заходи в суспільстві із залученням активної молоді з інвалідністю. Залучення до участі в різноманітних тренінгах і семінарах (з профорієнтації, працевлаштування, участі молоді в прийнятті рішень тощо). Участь у виїзних семінарах і таборах незалежного життя, майстер-класах, 2005–2012 роки. Філософські клуби і тематичні зустрічі з політологами, письменниками, публічними особами тощо, 2008–2017 роки. Навчально-розвивальні ігри для молоді (квести) з метою ознайомлення з культурною та історичною спадщиною столиці, розвитку командної роботи, орієнтування в місті (за темами: «В пошуках громадянського суспільства», «Відомий-невідомий Київ: мальовнича Оболонь», «Відомий-невідомий Київ: героїчна Дарниця», «Відомий-невідомий Київ: мультикультурний Деснянський район»,

«Відомий-невідомий Київ: освітянський Подол», «Військово-патріотична гра «Джура», «Паспорт молодого мандрівника країною життя» тощо), 2014–2017 роки. Клуби спілкування молоді з інвалідністю з формування в учасників активної особистісної та соціальної позиції, 1997–2019 роки.

III етап: *включення підлітків і молоді з інвалідністю в процес планування і проведення соціально-корисних проектів і заходів*, в яких діти та молодь з інвалідністю беруть участь як організатори чи лектори. Мета етапу: створення простору для творчого самовираження та самореалізації дітей, підлітків та молоді з інвалідністю, набуття впевненості у своїх силах, позитивного досвіду власного впливу на зміну ситуації. Завдання: 1) залучення дітей, підлітків та молоді до розроблення, планування, організації та проведення соціальних заходів і соціально-корисних справ; 2) реалізація принципу участі дітей та молоді з інвалідністю в житті громади та ухвалення рішень; 3) включення молоді з інвалідністю до міжнародних молодіжних програм.

На цьому етапі важливо залучати молодь з інвалідністю до участі у процесах ухвалення рішень [8; 19]. Принцип участі є важливим компонентом в соціальній роботі й методом соціалізації молоді з інвалідністю, підготовки до самостійного життя. На цьому етапі здійснюються такі заходи: підготовка волонтерів до роботи під час фестивалю «Повіримо в себе» (молодь з інвалідністю різних нозологій проводять навчання: як супроводжувати осіб з порушенням зору, з порушенням опорно-рухового апарату, як спілкуватися з особами з порушеннями слуху), 2000–2017 роки. Участь і виступи на круглих столах дітей та молоді з інвалідністю з дорослими (тими, хто ухвалює рішення) «Конвенція ООН про права інвалідів очима дітей: ми хочемо жити в місті, дружньому для дітей та молоді», 2012 р.; «Я маю МРІЮ», 2013 р.; «Участь молоді – позитивний досвід. Ми не проблема – ми ресурс», 2014 р.; інтерактивний круглий стіл «Від творчості до професії», 2015 р.; Форум Успішних Людей, 2016 р., Форум незалежного життя, 2017 р. Створено молодіжний блок організаторів міського туру Київського фестивалю творчості дітей та молоді з інвалідністю «Повіримо у себе», в якій ввійшли молодь з інвалідністю, студенти і молоді спеціалісти, які залучались на такі позиції: підготовка і проведення прес-конференції в Укрінформі; режисерська група і ведучі фестивалю; молодіжна наглядова рада; члени журі; тренери семінару для волонтерів; організація і проведення круглого столу; робота «Зоряної вітальні»; робота зі спонсорами.

У 2015 році започатковано і проведено флешмоб «Волонтерський виклик» – акція, яка направлена на формування активної громадянської позиції та виховання соціальної відповідальності підростаючого покоління міста Києва.

У роботі флешмобу взяли участь чотири комунальні організації – ЦСПРДМФО, дві громадські організації, студенти вузу. За два місяці було організовано і проведено сім акцій із прибирання та облаштування громадських місць дітьми і молоддю з інвалідністю та волонтерами, залучено до 100 осіб.

Підсумковою роботою трьох етапів вважаємо просвітницький проект «Спікерське бюро», в якому у 2013 і в 2016 роках пройшли підготовку 70 підлітків і молодих людей з інвалідністю. Молодь готували до публічних виступів на теми: розуміння інвалідності, власні історії життя, етика спілкування з людьми з інвалідністю, універсальний дизайн, роз'яснення змісту Конвенції ООН про права людей з інвалідністю. Особистісний контакт спікера і слухача дав змогу руйнувати існуючі стереотипи про те, що люди з інвалідністю є хворими, потребуючими опіки та допомоги, нездатними до самостійного життя, баластом суспільства, на який даремно витрачаються державні кошти тощо. Своїми зустрічами спікери формують позитивне ставлення до людей з інвалідністю і глибше розуміння їхнього потенціалу і рівності в суспільстві. За час реалізації проекту з 2013 року спікери провели більш ніж 60 зустрічей з представниками служб у справах сім'ї та дітей, центрами зайнятості, ПМПК, дитячими закладами охорони здоров'я, фондом соціального захисту, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, студентами київських вузів, школярами міста, педагогами і психологами шкіл. Слухачами були більш ніж 1700 учасників. Перші три роки проект реалізувався спільно з Благодійним фондом «АІК».

Ще важливим компонентом активізації молоді з інвалідністю є інтеграція в міжнародне співтовариство. Спільно з молодіжною громадською організацією «ГАРТ» було проведено чотири міжнародних табори на теми «Працевлаштування і зайнятість молоді в Європі», «Мандрівки у світ медіа», «Мобільність», які проходили в Сербії і Бельгії. Участь у міжнародних молодіжних обмінах надають можливість молодим людям практикувати навички самостійного життя, розвивати соціальні компетенції, працювати в команді з молоддю з різних країн над соціально-значущими темами, розвивати свої міжкультурні здібності та навички.

IV етап: *самостійно організовані заходи і проекти* без підтримки дорослих і спеціалістів або за незначною участю спеціалістів за зверненням молоді. Мета етапу: активне й самостійне життя у суспільстві молоді з інвалідністю, реалізація соціально корисних проектів. Завдання: 1) взяття відповідальності за власне життя; 2) ведення самостійного способу життя; 3) реалізація власних проектів; 4) нормалізація і допомога іншим за методом «рівний-рівному».

Цей етап більше стосується молоді з інвалідністю, яка створює власні проекти і допомагає іншим. Деякі приклади: молода жінка, 30 років, пересувається за допомогою інвалідного візка, створила фонд «Юніті» і проводить клуби знайомств для молоді з метою створення сімей. Інша молода жінка, 25 років, має порушення слуху і порушення опорно-рухового апарату, пише інформаційні статті про життя людей з інвалідністю для спеціалізованого порталу. Молодий чоловік з інвалідністю з дитинства, 35 років, створив громадську організацію. Ще одна молода жінка, тотальна сліпота, 22 роки, для дівчат з порушенням зору організувала курси з макіяжу, кулінарії, фізичної культури.

Практичний досвід свідчить про реалістичність реалізації принципу участі дітей та молоді з інвалідністю в реабілітаційному процесі й соціальній роботі. Для забезпечення принципу участі необхідно здійснювати підготовку спеціалістів і створити умови для розкриття потенціалу дітей та молоді з інвалідністю, підготовки їх до самостійного життя, участі в житті суспільства. Реалізація цих принципів принесе суспільству економічні й соціальні дивіденди – самостійних активних людей, які вміють вирішувати власні проблеми і допомагати іншим або робити це за незначної підтримки спеціалістів.

Висновки і пропозиції. Розбудова соціальної роботи з особами з інвалідністю на основі принципу участі має враховувати вікові особливості отримувачів послуг. Також є важливим створення банку методів та заходів, які відповідають потребам щодо соціалізації і реабілітації певної вікової категорії населення. Перспектива подальших досліджень має ґрунтуватись на врахуванні цих аспектів у впровадженні принципу участі в реалізації реабілітаційних та соціалізуючих завдань по роботі з дітьми та молоддю з інвалідністю.

Список використаної літератури:

1. Забезпечення прав дітей з особливими потребами: Держ. темат. доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2006 року) / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту; уклад. А.В. Толстократова. Київ: Гопак, 2007. 160 с.
2. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». URL: <http://www.mon.gov.ua>
3. Закон України «Про соціальні послуги». URL: <http://www.mon.gov.ua>
4. Конвенція про права осіб з інвалідністю; Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН 2006 року (Конвенцію ратифіковано законом України від 16.12.2009 р. № 1767-VI). URL: <http://www.mon.gov.ua>

5. Методичні рекомендації для студентів-волонтерів, які працюють з дітьми з функціональними обмеженнями. Соціально-психологічна допомога молоді з особливими потребами / укладач: О.Д. Уманук. Управління у справах сім'ї та молоді Миколаївської облдержадміністрації та Миколаївський обласний центр соціальних служб для молоді. 34 с.
http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/PDF/%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB_9.pdf
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2005 р. 877 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями». URL: <http://www.mon.gov.ua>
7. Розділ 9. Інвалідність, інтеграція, здоров'я і права людини. Охорона здоров'я і права людини : ресурсний посібник / Центр здоров'я та прав людини імені Франсуа-Ксав'є Баню та Фонд відкритого суспільства. 2015. 113 с. URL: <http://www.who.int/disabilities/cbr/guidelines/ru/>
8. Руководящие принципы по реабилитации на уровне общины / ВОЗ, ЮНЕСКО, МБТ, МКИР. 2010. ISBN: 9789241548052. URL: <http://www.who.int/disabilities/cbr/guidelines/ru/>
9. Соціально-педагогічна робота з дітьми і молоддю з функціональними обмеженнями : учебно-методическое пособие для социальных работников и социальных педагогов / под ред. проф. А.И. Капської. Київ : ДЦССМ, 2003. 168 с.
10. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями : метод. рекомен. / авт.-упоряд. О.В. Безпалько, Т.Г. Губарева. Київ : Логос, 2002. 48 с.

Ostrolutcka L. Realization of principle of participation children and youth with disability in social and rehabilitation work

In this paper the practical experience of implementation of youth and children with disability participation in practical work of Kiev's State social services and Centers of rehabilitation is shown.

It was stated, that during the independence time, in the Ukrainian law youth with disability was formed as a separate category of social work. Social and psychological factors of influence on maladaptation were analyzed. It was defined, that specialists of rehabilitation institutions have to have relevant social and pedagogical competences for professional tasks realization in social work with children and youth with disability. As a result of research about practical experience during last 25 years of implementation of principle of participation children and youth with disability in practical work of State social services and centers of rehabilitation in c. Kyiv the four stages of formation of active social position amongst mentioned group were determined. The tasks for each step were formulated.

At the first stage of motivation and information activities it is important the establishment of relationship with trust and partnership, and to increase the rehabilitation culture of the family. On the second stage special projects for target group is organized. Their aim is to overcome the path from dependence to confidence. The important method is studying through action. The third stage creates conditions for inclusion teenagers and youth with disability in the process of planning and implementation socially useful projects and activities. In mentioned projects youth and children take part as organizers or lecturers. The fourth stage is a result of previous work: youth with disability independently organizes activities and projects without support of adults and specialists (or with partly participation of specialists upon request from youth).

Development of social work with individuals with disabilities on the basis of participation principle have to take into account age individualities of services recipients. Also, it is important the creation of methods and activities bank, which correspond to the needs about socialization and rehabilitation of certain age group of people. The perspective of further researches should be based on these aspects in implementation principle of participation in realization rehabilitation and socializing goals in work with children and youth with disability.

Key words: *principle of participation, social work, youth and children with disability.*